

laat, wanneer men onder aan de bladzijde een toelichting zoekt, krijgt men er eenig idee van wat een werk hier verzet is.

Loont dit nu allemaal de moeite?

Ongetwijfeld!

Er is bijna geen enkel middel, dat zoo geschikt is om een juist beeld te krijgen op historische personen, als de lectuur van hun vertrouwelijke brieven. Niet voor niets heeft Groen, de uitgever van de correspondentie der Oranjevrijmeters, reeds bij zijn leven een gedeelte van zijn eigen briefwisseling, o.a. met Da Costa, Wormser en Thorbecke, publiek gemaakt. „Ik zou haast", zoo roept Kuyper hem in verband daarmee toe, „u en alle vrienden uit die dagen gebieden willen hebben: geef toch uit! Memoiren, brieven! Doe ons jongeren weten, wat er is geschied!" (blz. 191).

„Wat er is geschied!" Inderdaad, want in deze brieven betraft men, om zoo te zeggen, de geschiedenis op heeterdaad. Geheime drijfveeren, die om tactische redenen in het openbaar verzwegen werden, persoonlijke gevoeligheden, die den loop der gebeurtenissen soms beslissend maar ongeweten beïnvloedden, hier liggen ze open en bloot voor u. Waar anders dan in vertrouwelijke brieven is er plaats voor de mededeeling van persoonlijke en huiselijke bijzonderheden, voor beklag over de moeiten en voor blijdschap over de vreugden des levens, voor de uitingen van het gevoel tegenover den liefhebbenden vriend?

Het is mijn bedoeling, om in een volgend artikel eenige on- of minder bekende curiosa uit deze correspondentie mee te deelen. Vervolgens wil ik iets zeggen over de persoonlijke relatie tusschen Kuyper en Groen; om dan tenslotte één van de vele onderwerpen, die door deze publicatie nader worden toegelicht, apart te behandelen.

Ik moet er echter op wijzen, dat zodoende slechts een zeer kleine greep wordt gedaan in den rijkdom van gegevens, die hier ligt uitgestald. Het tijdperk, door deze brieven bestreken, is in velerlei opzicht uiterst belangrijk.

De politieke strijd was in vollen gang. Wij zien Groen steeds meer in een smartelijke botsing geraakt met zijn vroegere vrienden, en eindelijk met hen breken. Tegelijkertijd doet Kuyper zijn intrede in de politieke arena, eerst buiten, daarna ook in de Kamer. Hij ontplooft een enorme activiteit, maar niemand nog kon in den predikant-politicus den toekomstigen leider van een invloedrijke en goed georganiseerde partij, laat staan den lateren minister-president vermoeden.

Al vóórdien had Kuyper zich met volle borst geworpen in den strijd om kerk en school, ook al door middel van zijn dagblad, over welks tot stand koming hier allerlei merkwaardigs te vinden is. Meer en meer wordt hij het centrum, waar alle draden samenkomen, de ziel van de actie der herleeft orthodoxie op elk terrein.

Al deze gebeurtenissen zien wij in deze briefwisseling zich afspelen, verlevendigd door een overvloed van details. Pas na grondige studie van deskundigen zal blijken, in hoe verre daardoor een correctie van gangbare voorstellingen noodzakelijk zal zijn. De winst is te rijk, om die nu reeds te kunnen besommen.

Intusschen kan ik ieder, die belang stelt in Kuyper en Groen, maar die gewoonlijk er niet toe komt om dergelijke „geleerde" uitgaven ter hand te nemen, de lectuur van dit werk aanraden. Van taaiheid of dorheid is hier geen sprake! Wanneer mannen met het temperament van een Groen en een Kuyper vertrouwelijke brieven schrijven, alleen bestemd voor het oog van den vriend, spatten de vonken er uit!

Dit boek, zoo is gezegd, leest als een roman. Het is volkomen waar!

H. SMITSKAMP.

VAKWETENSCHAP EN PRAKTIJK

De beteekenis van de Prot. Chr. Centrales en Vakorganisaties van patroons voor het kerkelijk, politiek en maatschappelijk leven in ons vaderland.

II.

De miskenning van de beteekenis.

De praktische inleiding, welke aan dit artikel is vooraf gegaan, moge den welwillenden lezer dezer artikelen gesteld hebben midden in de praktijk van het vraagstuk, dat wij behandelen. Het is immers de zeer verschillende beoordeeling van de beteekenis der Christelijke patroonsorganisatie, die meermalen terecht doet vermoeden, dat die beteekenis in onze eigen Christelijken kring wordt miskend, althans niet in voldoende mate wordt beseft.

Wie nota neemt van de beteekenis, die anderen, niet tot onze levenskring behorende autoriteiten, toekennen aan de Prot. Chr. Patroonsorganisatie¹⁾,

1) Zie o.m. „Organisatorische verhoudingen tusschen werkgevers en werknemers", door Dr Ir. B. Bølger (uitg. Tjeenk Willink te Haarlem, 1929) blz. 18, waar op de belangrijkheid der C. W. V. wordt gewezen als „getuigende" organisatie.

moet zich daarover verwonderen, en stelt zich de vraag, hoe het mogelijk is, dat in den eigen Christelijken kring zoowel talrijke Christelijke patroons als vooraanstaande leiders op kerkelijk, politiek, sociaal en economisch terrein uiterst gematigd staan in hun opvatting omtrent de beteekenis dezer Christelijke patroonsorganisaties.

Hoewel vaak zeer oppervlakkig, toch is men het over de beteekenis van de Christelijke vakorganisatie van arbeiders in onze kringen meer eens. Men denkt terug aan 1918, toen het revolutiegevaar dreigde. Toen was onze Christelijke arbeidersbeweging immers een bolwerk van betekenis ter bestrijding der revolutiegolf. En ook in de toekomst zal ze dit zeker blijven. Onze Christelijke arbeidersorganisatie dient dus versterkt, al was het alleen maar daarom. Niemand in onze Christelijke kringen, die zich daartegen verzetten zal.

Maar de organisatie van Christelijke patroons? Och, patroons maken immers geen revolutie, en deswege is de belangstelling slechts matig en het niet-begrijpen der doelstelling veelsoortig.

Natuurlijk ontkennen wij niet, dat meermalen door vooraanstaande figuren in onze Christelijke sociale beweging en ook door onze Christelijke pers gewezen is op de groote beteekenis der Christelijke patroonsorganisatie, met dankbaarheid moet dit zeker worden vermeld, maar nog steeds blijft in breeden kring een onttellend gemis aan besef van de primaire beteekenis dezer organisaties voor ons volksleven aanwezig te zijn. Mede daaruit is het te verklaren, dat zeer onlangs het Comité van samenwerking der drie Prot. Chr. Patroonscentrales in Nederland, saamgesteld uit den Christelijken Boeren- en Tuindersbond, den Christelijken Middenstandsbond en het Christelijk Werkgeversverbond, zich gedrongen voelde in een schrijven tot het Centraal Comité van A. R. Kiesverenigingen in Nederland en tot het Hoofdbestuur van de Chr. Hist. Unie op te merken, dat zij nu ongeveer twintig jaar arbeiden aan de organisatie van Chr. patroons in Nederland, en hoewel dankbaar voor hetgeen reeds verkregen werd, toch moesten constateeren, dat talrijke Christen-patroons aangesloten blijven bij de z.g. neutrale (in wezen vaak „liberale") organisaties, zonder dat de noodzaak daartoe dringt, terwijl de Christelijke organisaties hun hulp en steun zoo dringend behoeven. Als een van de vermoedelijke redenen van dezen misstand werd genoemd het feit, dat zij, die zich met andere deelen van onze Christelijken arbeid bezig houden, onvoldoende inzien het belang en de principiële beteekenis van onze Christelijke patroonsorganisaties. Met klem werd er op gewezen, dat het voor ons geloovig volksdeel niet is te verstaan, dat men mannen brengt op plaatsen, die hen aanzien en invloed geven, om dan te zien dat deze aldus verkregen invloed soms wordt aangewend tegen een ander deel van onze Christelijke actie, i.e. tegen de Christelijke patroonsorganisatie.

Ook tot de Jongelingsbonden richtten zich de drie Christelijke Patroonscentrales. Deze werden er op gewezen, dat men in Prot. Chr. kring ijvert voor Chr. onderwijs, Chr. politiek, Chr. pers, Chr. radio-omroep, Chr. barmhartigheidsinstellingen. Evenzoo voor Chr. arbeidersorganisatie, doch de wonderlijke inconsequentie begaat, dat men zich daarnaast voorstander betoont van neutrale organisatie wanneer het de ondernemingen of het bedrijfsleven betreft. Onze Chr. jeugd werd gevraagd, door dege bestudeering aandacht te willen schenken aan de Chr. organisatiegedachte op maatschappelijk terrein, opdat het geheele terrein van het leven gelijkelijk en in verband met elkaar wordt aangegrepen door het Chr. organisatieleven, en geen deel, wellicht het allerbelangrijkste deel, daarvan verloren gaat.²⁾ Gewezen werd ook op het verbazingwekkende van een dergelijke houding, wijl toch juist in onze dagen op maatschappelijk terrein de hoofdstrijd der geesten wordt gestreden en afdwalingen op kerkelijk en politiek terrein veelal haar grond vinden in foutieve beginselen of opvattingen op maatschappelijk terrein.

Een tweede bewijs.

Zoowel aan het Centraal Comité van A. R. Kiesverenigingen als aan het Bestuur der Chr. Hist. Unie is ten vorigen jare door daartoe benoemde commissies rapport uitgebracht over een zeer belangrijk onderwerp in verband met de organisatie der maatschappij, n.l. over ordening van het bedrijfsleven.

Wie verwacht zou hebben, dat deze rapporten een warme aanbeveling zouden bevatten voor versterking en uitbouw der Christelijke maatschappelijke organisaties van patroons en arbeiders, komt bedrogen uit.

Zonder te vervallen in de fout der S.D.A.P. om politiek en vakbeweging te vereenzelvigen, kan toch niet worden ontkend, dat met erkenning van de zelfstandigheid der politieke zoowel als der maatschappelijke organisaties bij de behandeling door Prot. Chr. politieke organisaties van een vraagstuk, dat zoo nauw het maatschappelijke leven raakt, op de primaire taak der Prot. Chr.

2) Van den Ned. Bond van Jongelingsver. op Geref. Grondslag ontving het Comité reeds bericht, dat bij de samenstelling der leidraden voor maatschappelijke onderwerpen aan de beteekenis der Chr. patroonsorganisatie aandacht zal worden geschonken.

maatschappelijke organisaties (zoowel van patroons als van arbeiders) in het bijzonder diende geweest, dit te meer, waar in een der rapporten het begin eener conclusie luidt: „Bij het nemen der ordeningsmaatregelen moeten de beginselen van Gods Woord richtsnoer zijn."³⁾

Wanneer immers aan een propageering van de in beide rapporten bepleite beginselen zich niet zou paren een breedere ontwikkeling speciaal der Christelijke organisatie van patroons, zal van toepassing dezer beginselen in ons maatschappelijk en politiek leven bitter weinig terecht komen, en gelijk de opvattingen, die in de Christelijke maatschappelijke organisaties naar boven komen, dikwijls weerklank en uitwerking vinden in de Christelijke politieke organisaties en de belangrijkheid dezer organisaties bepleiten en met name noemen, zoo ook dienen omgekeerd de Christelijke politieke organisaties de belangrijkheid der Christelijke maatschappelijke organisaties in breeder en juist licht te plaatsen en deze ook met name te noemen. Wie dit nalaat, miskent de beteekenis van de laatste, al is dit, wat wij stellig gelooven, in dit geval onbedoeld.

Onze Christelijke actie op allerlei terrein, niet het minst op het maatschappelijk levensterrein, heeft thans minder behoefte aan algemeene termen dan wel aan concretiseering.⁴⁾

A. BORST Pzn.

3) Rapport inzake ordening van het bedrijfsleven (Centraal Comité van A. R. Kiesverenigingen) conclusie II.

4) Op pag. 11 van het rapport uitgebracht aan het hoofdbestuur der Chr. Hist. Unie leest men o.m. onder het hoofd „Groe van het Organisatieleven": „Mede moeten hier genoemd worden de vakverenigingen van werkgevers en werknemers, wier werkzaamheid in belangrijke mate de heerschaap van het economisch individualisme heeft ondermijnd."

Waarom, zoo vragen wij, noemt men hier niet CON-CREET met name de Christelijke patroons- en arbeidersorganisaties? Van talrijke „neutrale" of liberale patroonsorganisaties heeft men in deze NIETS te verwachten. Integendeel, hun optreden tegen allerlei sociale en economische wetgeving in den laatsten tijd geeft daarvan sprekende voorbeelden.

Waarom toch dit gepraat „in de ruimte"? Waarom niet CON-CREET?

HET BOEK VAN DE WEEK

Rondom de Kuyper-litteratuur.

VIII.

Niet minder revolutionair, despotiek en rechtskrenkend was de Overheid tegen de oude Hervormde of Gereformeerde Kerk opgetreden. Zij had nota bene bij Koninklijk Besluit die Kerk een nieuwe organisatie opgedrongen. Dit was een rechtstreeks ingrijpen in de leer der kerk. Want „tot de leer van eene kerk behoort ook haar organisatie."¹⁾

Deze daad werd een bron van funeste kerkverwoesting. Door een sluwe wijziging van het onder-tekeningsformulier voor predikanten werd leervrijheid zoo kras mogelijk toegelaten.²⁾

Het Gouvernement verlegde, na de misdaad van 1816 te hebben gepleegd, het criterium der kerk van de leer in de organisatie, in den „vorm" der kerk. In den nota bene door hem zelf opgedrongen vorm.³⁾ Wie naar dien vorm zich schikte, wie binnen de organisatie gehoorzaam bleef aan de reglementen, ook al vervloekte hij de leer, was een trouw, voorbeeldig, braaf geklikt, en werd als zoodanig ook door de Overheid beschermd. Wie aan de belijdenis trouw bleef, maar de reglementen overtrad en tegen de organisatie zondigde, was rebel, revolutionair, twistzieke sectariër. Desnoods werd hij met behulp der Overheid uit de „Kerk" geworpen.

1) Deze uitspraak op p. 70 van *Vrijheid enz.* Over de organisatie van 1816 zie men: *Handboek enz.* p. 780: „Zonder noodzaak, en in strijd met de geschiedenis, het recht, en het wezen der kerk; in a. oorsprong; daar zij door het Gouvernement, zonder toestemming en ondanks tegenspraak, ontworpen en opgedrongen werd; b. inhoud, als zijnde ingericht, naar de analogie van het nieuwe Staatsregt, met voorbijzage der eigenaardigheden van den Presbyteriaansch-Synodalen Kerkvorm: ware vertegenwoordiging der Gemeenten, gelijkelijk der Evangeliedienaren, en onvoorwaardelijk zelfbeheer in al wat tot de plichtvervulling tegen den eenigen Koning der Kerk behoort. Beperktheid van het kiesregt en klein getal leden der Synode, verbod van lastbrief of ruggespraak; dus vernietiging van den invloed der Gemeenten, ten gevalle eener soort van aristocratische hiërarchie, uitlopende op de willekeur van een centraliserend en reglementerend hoofdbestuur, uit den aard der zaak even oppermachtig tegenover de Kerk als dienstvaardig en buigzaam jegens het Gouvernement. Oppergaaf van den Staat ook in de magt des Konings op de keuzen voor het Bestuur en op de maatregelen zelve van Kerkbeheer. — Uitvoering van een *ius in sacro*, door omkeering der grondslagen van het Kerkregt: een predikant bijkans ambtenaar, een lidmaat bijkans onderdaan, de Koning bijkans regent. — De behartiging van Opvoeding en Armwezen aan de Kerk onthouden, of naar een met de voorschriften en het wezen van de Kerk onverenigbaar Staatsbeheer vergund." Vgl. p. 792, 801. Verder: *Advies*, II, (1857), p. 254. *Vrijheid enz.*, p. 99. Zie verder het artikel: „Groen van Prinsterer en de vormgeving der Kerk" in: *De Reformatie*, 16e Jaarg., No. 19, Doleantie, Noot 23-27.

2) Zelfde artikel, Noot 38-51.

3) *Adres enz.*, p. 44; *Handboek enz.*, p. 873; *Advies*, II (1857), 255, 263, 265, 274/5.

De Afgesonden. 2a)

Wel man aan haar c de organis liet zij be haar onw te maken, enkel jus houding c volgt: De haar tegen ik mogt d voeten gel partij; het ter losmal mij ander voorwaar zien, hoe

Revoluti ze de feite ring in de macht ove lijke, anti Synode ve toon. De M node; vice het werkt onderworpe

De fune geering in van de pre dit benoeu de verhou gende jare gewijzigd 1815 diend siteiten „t Hervore te kunnen wát „de E verlegde o van de le Herv. Ker den! En in dienst" (d boven ge mannen E Maar een onderhield de Kerk de plaats vinc

Lang, zv onrecht ge Overheid: tijd zou ir de modern zouden ge opdat ze b zindheden der nati erkenning n.l. de le Staat en I Godsdiens

Al zijn v recht neer meer verv school wo van den S snel temp

En dan, de derde N een, van pageert al ervan. Hij van Kerk het onvere der Ker

Zelfst eeniging r deert, ma losmaakt."

3a) Aan d

4) In 1842

terug. Maar

verplichte d

Feitelijk w

Staatscreat

II, p. 96. In

heid van 18

vorm." Ned.

5) *Advies*

p. 81.

6) Idem, p

7) Aan de

8) Zie ove

9) Over de

Synode, p. 11

Regt enz., p.

270, 272, 177

10) *Advies*

het Gouvern

karakteriser

één, legen

p. 274, 287.

11) Zie: F

art. van des

12) Ned. (

in gedraglij

vel van patroons
diende gewezen,
oorten het begin
emen der orde-
nselen van Gods

ageering van de
nselen zich niet
ling speciaal der
ons, zal van toe-
maatschappelijk
recht komen, en
christelijke maat-
ven komen, dik-
den in de Chris-
e belangrijkheid
et name noemen,
istelijke politieke
der Christelijke
reeder en juister
met name te
nt de beteekenis
stellig gelooven,
riet terrein, niet
ijk levensterrein,
lgemeene termen
ng.⁴⁾

BORST Pzn.

bedrijfsleven (Cen-
en) conclusie II.
acht aan het hoofd-
m, onder het hoofd
Mede moeten hier
van werkgevers en
elangrijke mate de
dualisme heeft on-

en hier niet CON-
oons- en arbeiders-
f liberale patroons-
te verwachten. In-
sociale en economi-
scheeft daarvan spre-
nte? Waarom niet

E WEEK

ratuur.

otiek en rechts-
n de oude Her-
opgetreden. Zij
uit die Kerk een
Dit was een
der kerk. Want
hoort ook haar

funeste kerkver-
g van het onder-
nten werd leer-
ten.²⁾

de misdaad van
terium der kerk
satie, in den
ne door hem zelf
naar dien vorm
organisatie geoor-
ook al vervloekte
voorbeeldig
danig ook door
an de belijdenis
ten overtrad en
was rebel, revo-
snoods werd hij
Kerk" geworpen.

heid enz. Over de
enz. p. 780: „Zonder
nis, het recht, en het
zij door het Gouver-
tegenspraak, ontwor-
zijnde ingerigt, naar
met voorbijzage der
sch-Synodalen Kerke-
eenten, gelijkheid der
zelfbeheer in al wat
in Koning der Kerk
klein getal leden der
zaak; dus vernietiging
ralle eener soort van
de willekeur van een
estuur, uit den aard
de Kerk als dienst-
niment. Oppergesag
op de keuzen voor
van Kerkbeheer. —
amkeering der groot-
ijks ambtenaar, een
ijks regent. — De
aan de Kerk onthou-
het wezen van de
d." Vgl. p. 792, 801.
Vrijheid enz., p. 99.
rinstere en de vri-
16e Jaarg., No. 19.

p. 873; Adviezen, II

De Afgescheidenen hebben dat bitter onder-
vonden.^{3a)}

Wel maakte de Regeering langzamerhand een eind aan haar directen invloed op de Kerk. Maar heel de organisatie, waarmee zij de Kerk gezegend had, liet zij bestaan.⁴⁾ Toen er gevraagd werd om haar onwettige, wederrechtelijke daad ongedaan te maken, herinnerde ze zich opeens, dat ze geen enkel jus in sacra bezat! Groen teekende die houding der Overheid eenmaal zoo keurig als volgt: De Overheid sprekend invoerend, laat hij haar tegen de Kerk zeggen: „Ik heb u aangevallen, ik mogt dit niet doen; ik heb u, aan handen en voeten gebonden, overgeleverd aan uwe tegenpartij; het was onrecht. En nu zou ik u bijstaan ter losmaking van den knellenden band? ik zou mij andermaal vergripen aan uw persoon? neen voorwaar, ik mag u niet aanraken; gij moet zelf zien, hoe gij u redt.”⁵⁾

Revolutionair als de regeering dacht, aanvaardde ze de feitelijke machtsbezitter als de wettige regeering in de Kerk. En dus resideerde voor haar de macht over de Kerk bij de Synode, dat anti-kerkelijke, antipresbyteriale monstium. Overheid en Synode vereenigden zich in wederzijdsch hulpbetoon. De Minister was uitvoerende Macht der Synode; vice versa de Synode de uitvoerende Macht, het werktuig in de Kerk, ter bevordering van onderworpenheid aan het politiek gezag.⁶⁾

De funeste, kerkverwoestende invloed der Regeering in de Kerk, blijkt vooral bij de benoeming van de professoren in de Theologie. De Staat had dit benoemingsrecht aan zich gehouden, ook toen de verhouding van Kerk en Staat in 1795 en volgende jaren (ook in 1813 en 1815) grondig was gewijzigd.⁷⁾ Volgens het Kon. Besluit van 2 Aug. 1815 dienden de theol. faculteiten aan de Universiteiten „tot vorming der kweekelingen voor de Hervormde godsdienst”.⁸⁾ Om dit besluit te kunnen naleven moest de Overheid uitmaken wát „de Hervormde godsdienst” was. De Overheid verlegde ook nu weer het criterium van de Kerk van de leer naar den vorm. Wie lid van het Herv. Kerkgenootschap was, kon professor worden! En in overeenstemming met haar eigen „godsdienst” (de school-godsdienst, het Christendom boven geloofsverdeeldheid) werden „verlichte” mannen benoemd: Modernen, Groningers enz. Maar een wezenlijk gereformeerde nooit. En zoo onderhield de Overheid een vergiftigingsproces in de Kerk door de opleiding der predikanten te doen plaats vinden in haar geest.⁹⁾

Lang, zwaar, afmattend heeft Groen tegen dit onrecht gestreden. Groen vroeg niet veel van de Overheid: hij verlangde dat de Overheid niet altijd zou interviëren ten gunste van eene, van de moderne partij.¹⁰⁾ Hij verlangde, dat de scholen zouden gesplitst worden naar de Gezindheden, opdat ze bruikbaar zouden worden voor de Gezindheden. Hij verlangde, dat met den godsdienst der natie zou worden gerekend. Hij verlangde erkenning van het eigenlijke kenmerk der Kerk, n.l. de leer, het geloof. Hij wilde overleg van Staat en Kerk in alle aangelegenheden, waar de Godsdienst bij ter sprake komen moet.¹¹⁾

Al zijn vragen en pleiten is tevergeefs. Het onrecht neemt toe. De staatsinstellingen worden al meer verwrongen naar revolutionair fatsoen. De school wordt al minder christelijk. De interventie van den Staat in de Kerk sloop de Kerk in versneld tempo.

En dan, in het najaar van 1862, als Groen voor de derde maal Kamerlid wordt, wendt hij het roer. Neen, van beginsel verandert hij niet. Hij propageert alleen een gewijzigde toepassing ervan. Hij eischt van dien tijd af aan scheiding van Kerk en Staat „als gewijzigde toepassing van het onveranderlijk beginsel: Zelfstandigheid der Kerk.”

Zelfstandigheid eener Kerk, die vereeniging met den christelijken Staat waardeert, maar zich van den niet-christelijken losmaakt.¹²⁾

3a) Aan de Herv. Gem. enz., p. 28.

4) In 1842 trok de Regeering zich uit de zaken der Kerk terug. Maar de organisatie, de besturen, liet zij bestaan en zij verplichtte de Kerken tot gehoorzaamheid aan die besturen. Feitelijk werden de besturen nog machtiger dan vroeger. Het Staatscreatuur werd Staatsvergemaak. Ned. Ged., I, p. 135; II, p. 96. In 1852 kwam een nieuw reglement, maar „de vrijheid van 1852 is voortzetting der slavernij in gewijzigden vorm.” Ned. Ged., I, p. 99.

5) Adviezen, II (1857), p. 257. Vgl.: Aan de Herv. Gem., p. 81.

6) Idem, p. 256.

7) Aan de Hervormde Gemeente, p. 103.

8) Zie over dit K. B.: Adviezen, II (1857), p. 63, 277.

9) Over de Theol. Faculteit o.a.: Adres aan de Algemeene Synode, p. 19 v. Aan de Herv. Gemeente, p. 53 v.; 99 v. Het Regt enz., p. 11, 176 v. Adviezen, II (1857), p. 260, 264, 269, 270, 272. Vrijheid enz., p. 111 v., 119, 122, 167.

10) Adviezen, II (1857), p. 259, 262, 268: „De houding van het Gouvernement in de zaken der Hervormde Kerk blijft ik karakteriseren, als voortdurende interventie ten voordele der eene, tegen de eigenaardigheid van de Kerk gerigte, partij.” p. 274, 287. Vrijheid enz., p. V, 97, 100, 101.

11) Zie: Vrijheid enz., p. XXXVIII, 29, 30 en de vorige artt. van deze serie.

12) Ned. Ged., IV, p. 33, 257, 340; V, 365. De wijziging in gedragslijn maakte Groen voor 't eerst bekend in zijn Kamerrede van 22 Sept. 1862. Zie Vrijheid enz., p. 2. Ned. Ged., I, p. 43; II, p. 1, 2.

Van dat tijdstip aanvaardt Groen den Nederland-schen Staat als een godsdienstloos Staat. „Neen, we zijn thans niet meer eene protestantsche Natie op staatsrechtelijk gebied. Nederland was in vroeger eeuw feitelijk en staatsrechtelijk een protestantsch volk. In hoever wij het feitelijk nog zijn, laat ik daar; staatsrechtelijk zijn wij noch protestantsch, noch christelijk meer... Wij leven nu, gelijk ik bij mijn wederkomst alhier terstond erkend heb, in een godsdienstloos Staat.”¹³⁾

In overeenstemming met deze beschouwing vraagt Groen strikte neutraliteit van het openbaar onderwijs. „De Staatsschool moet neutraal zijn. De meest volkomen neutraliteit is het vereischte, de eigenschap, het kenmerk eener school die algemeen, dat is, die, met grondwettige gelijkheid van regten, aan alle gezindten gemeen is. Neutraliteit is voor allen wenschelijk; want zij alleen geeft aan allen tegen elk proselytisme een onderling waarborg.”¹⁴⁾ „De godsdienstloos Staat laat al wat de godsdienst betreft, de opvoeding vooral ook, over aan de vrije ontwikkeling der Natie in kerkelijke vereenigingen belichaamd. Deze godsdiensteloosheid hebben wij in 1862 aanvaard. Als een noodzakelijk kwaad. Uit vrees voor erger.”¹⁵⁾ „De meest volkomen godsdiensteloosheid der Staatsschool moet als een weldaad worden begeerd.”¹⁶⁾

Evenzoo moet nu gestreefd naar algeheele scheiding van Kerk en Staat. „Vereeniging hebben ook wij gewenscht toen er nog kon gedacht worden aan een christelijken Staat; nu wij... in een revolutionaire Staat geraakt zijn, is er ook nu van verstandhouding met dien Staat eenig heil denkbaar? De scheiding is nu onze wensch, niet omdat we thans zelven met het liberalisme beziel zijn, maar omdat wij, op kerkelijk terrein, elken band willen verbreken met een politiek toestand die in staatsalvermogen, voor iedere Kerk verderfelij, zijne hoogste ontwikkeling bereikt.”¹⁷⁾

Wat de liberalen willen met hun „scheiding van Kerk en Staat” is naar Thorbecke's eigen woord alleen maar een „zoogenaamde scheiding”. Een scheiding waardoor de Kerk moet beteugeld worden.¹⁸⁾ Een scheiding, waardoor Kerk en Staat en School met de religie van het ongeloof moeten worden beziel.¹⁹⁾ Een scheiding, die wel de gelijkheid der Gezindheden geeft, maar dan een gelijkheid van slavernij. „Ik heb reeds meer dan genoeg ervaring van al dat zoogenaamde gehad; reeds zoo dikwerf dacht ik iets te ontvangen, waarvan ik later vernam, dat men het zoogenaamde, niet de zaak, maar den naam, bedoeld had.”²⁰⁾ Scheiding van Kerk en Staat „in christelijken, niet in anti-christelijken zin. Scheiding, omdat vereeniging slavernij wordt. Scheiding, tot behoud of herstel van de onafhankelijkheid der kerk, als een naar den eisch der omstandigheden gewijzigde toepassing van hetzelfde beginsel.”²¹⁾

Groen verlangt nu ook opheffing van de Theol. faculteiten, onderhouden door den Staat. Het gaat hierbij om het recht van iedere Gezindheid ter vrije vorming van haar eigen leeraars. „Eigen-dunkelijk heeft de Staat zich meester gemaakt van de benoeming der hoogleeraren in de godgeleerdheid en uitgeoefend een jus in sacra, tot onberekenbaar nadeel voor de Kerk; zoodat nu het theologische onderwijs grootendeels overgeleverd is aan hen wier wetenschap regstreeks tegen het kenmerkend, niet enkel gereformeerde of protestantsche, maar Christelijke dezer Kerk gericht is.”²²⁾

Dat moet ophouden. Wanneer b.v. de geheele theologische faculteit te Leiden voortaan door bijdragen van particulieren of vereenigingen ondersteund „zieh als faculteit van wetenschappelijke godgeleerdheid voor eene Kerk der toekomst organiseert; of als zij die meenen dat het Evangelie-licht heeft uitgeschenen, eene faculteit bekostigen van de Dageraadstheologie, wij hebben er niets tegen. Dit slechts verlangen wij niet, dat de schatkist aan het verbreiden van dergelijke theologieën dienstbaar worde gemaakt en dat dergelijke wetenschap, ook na de scheiding van Kerk en Staat, ter vorming van onze kerkleeraars, de officiële wetenschap zij.”²³⁾

In de zestiger jaren werd de strijd voor Kerkherstel al levendiger. Met name werd ingezien

13) Vrijheid enz., p. 66/67; vgl. p. IV, 2.

14) Idem, p. 136/7; p. V, 4, 171.

15) Ned. Ged., I, p. 23.

16) Ned. Ged., III, p. 395; II, p. 1, 2.

17) Vrijheid enz., p. 86. Parlem. Stud. en Sch., XXXIII, p. 347.

18) Vrijheid enz., p. 88; vgl. p. 99. „Zal nu, wat de Hervormde Kerk aangaat, de scheiding uitloopen op bestending van dezen wederrechtelijken toestand? Zal de Kerk, los van den Staat, bij voortdurende worden gekend in de boeien, door het staatsgezag gedrukt?” Parlem. Stud. en Sch., V, p. 26; XVII, p. 20/21. Nat. of Onger. ? p. 27.

19) Ter nagedachtenis van Stahl, p. IV/V: „Onder de leus van scheiding van Kerk en Staat, die, welbegrepen, ook door ons begeerd wordt, is het, in den grond der zaak, om bezieling van Staat en Kerk en School met de religie van het ongeloof te doen”. Sindsdien telkens door Groen herhaald.

20) Vrijheid enz., p. 52. Vgl. p. XXXVI, 30, 50, 71, 82, 87, 110 v.

21) Idem, p. IV. Vgl. verder over deze scheiding van Kerk en Staat, p. XI, 30, 50, 80, 86, 143. Ned. Ged., I, p. 8; II, p. 1, 2; III, p. 296, 321; IV, 33, 41, 257, 340; V, p. 365 v.v., 371.

22) Vrijheid enz., p. 113. Vgl. p. V, 111, 119, 143, 167.

23) Idem, p. 113/114.

dat kerkelijk samenleven met de modernen onmogelijk was. Groen hief de leus aan: kerkregtelijk moeten de Modernen uitgedreven worden. Welnu ook met het oog op die komende crisis in de Kerk stippelt Groen de gedragslijn der Overheid uit. In Nov. 1863 sprak hij in de Tweede Kamer: „Het Gouvernement wil de Kerk vrijmaken. Maar welke Kerk? De Kerk in haar nieuwer wet-schen synodalen kerkvorm? of de Kerk op geschiedenis en belijdenis gegrond? Wat zal het Gouvernement, als vrijgemaakte Kerk, in bescherming nemen? Zijn eigen creatuur? Men weet, dat in 1816 aan de Kerk een met hare beginselen lijn-regt strijdige kerkvorm werd opgedrongen, en dat daarin, ten gevolge eener dubbelzinnigheid, eene leervrijheid ingevoerd is, die tot veel onrecht en verwarring geleid heeft. De regering stelde zich, van lieverlede, zooveel mogelijk, tegenover die tot dusver gouvernementale Kerk in onzijdigen toestand, ten einde in den heftigen strijd, die bijkans onvermijdelijk schijnt en waaruit scheuring zou kunnen ontstaan, niet door een voortdurend legitimeren van een onregmatigen toestand genoodzaakt te worden om partij te kiezen voor eene rigting, naar veler oordeel, vijandig aan de Kerk.”²⁴⁾

Zoo kreeg dus het eene zelfde beginsel, door de harde werkelijkheid der feiten een gewijzigde toepassing. Met nadruk betoogt Groen dat dit geen veranderlijkheid is. Neen, zulk een verandering in de wijze van de toepassing der beginselen (niet van de beginselen zelf!) „is het kenmerk van den echten staatsman!”²⁵⁾

H.

C. V.

24) Natuurlijk of Ongerijmd? p. 27. Vgl. Vrijheid enz., p. 99, 101. Ned. Ged., I, p. 76. Dit citaat overnemen, voegt Groen er bij: „Sedert ik in Nov. 1863 dezen wenk gaf, zijn we (ofschoon de moderne rigting zich van den kerkvorm schier meesteres maakt) weder zes jaren lang, onder het Caesarpapistische juk van 1816 en 1852, even blind of gedwee.”

25) Ned. Ged., IV, p. 41.

„Eenzijdig of tweezijdig”. (L)

We zouden nog even terugkomen op enkele opmerkingen, die Dr A. Kuyper Jr in „Geref. Kb. Rotterdam” gaf met betrekking tot de kwestie: „eenzijdig of tweezijdig verbond”. Stof zal het niet opjagen, want veelszins ben ik het met Dr A. Kuyper Jr eens in dezen.

Slechts is er een klein misverstand.

En misschien een meningsverschil inzake de interpretatie van het doopsformulier.

Wat het eerste betreft, Dr Kuyper zegt (27 Nov.), dat ik „bezwaar heb” „om van die twee zijden te spreken bij de aanhaling van de bekende woorden uit het Doopsformulier” (de woorden n.l. dat in alle verbonden twee deelen begrepen zijn). Dr Kuyper leidt dit af uit mijn „Reformatie”-artikel van 12 November.

Maar daar staat niet, wat hij er uit leest. Ik wees daar slechts aan, dat Dr Kuyper zelf niet steeds consequent was in zijn terminologie, noch ook in zijn verwijzing naar het doopsformulier; en voorts merkte ik op, dat in „de doorlopende leer der Gereformeerden” (bl. 91, kolom 2), bij „de gereformeerden”, de „zijden” de partijen zijn, en de „deelen”: belofte en eisch. Dat zag dus op wat er in dogmatiek e.d. staat; maar het was geen uitspraak over de historische beteekenis van een volzin uit het doopsformulier. Ik wachtte me daarvoor expres, omdat ik wist, dat die historie nog al vreemd verlopen is, en zwaar te beschrijven, wat de details betreft.

Hier is dus een misverstand, dat geen moeite verder opleveren zal.

Wat het volgende punt betreft: inderdaad is er misschien meningsverschil tusschen Dr Kuyper en mij in betrekking tot de werkelijke beteekenis van den bedoelden volzin uit het formulier. Vond ik eerst in Dr Kuypers geschriften geen vaste overtuiging uitgesproken ter zake van dien volzin, hij schijnt thans er toe te neigen, zich gewonnen te geven aan wat over deze kwestie b.v. in Biestervelds „Gereformeerde Kerkboek” staat. En ik ben zoóver nog niet.

Biesterveld merkt op (met betrekking tot de uitdrukking van het formulier, „overmits in alle verbonden twee deelen begrepen zijn”):

Wat hier door „deelen” moet worden verstaan, is duidelijk, als men let op den vorm, waarin deze volzin in de oudste editie voorkomt. Daar heet het: „maar naardien dat in alle verbonden twee deelen zich met malkanderen verbinden, zoo beloven wij ook Gode”. De deelen zijn dus de partijen, die met elkander in verbondsbetrekking komen. P. Biesterveld, „Het Geref. Kerkboek”, herzien door T. Hoekstra, „Filippus” 1931, 168/8.

Dr Kuyper schijnt thans van de rechtmatigheid van dit „dus” overtuigd te zijn. Hij schrijft althans (4 Dec.):

Toch geloof ik te kunnen volhouden, dat van het tweezijdige in het Verbond gesproken kan worden, met beroep op de woorden van het Doopsformulier: